

Sofija Petković¹

Beograd

O OSOBENOSTIMA ANTROPOLOŠKOG PRISTUPA ADOLESCENCIJI*

Apstrakt: U ovom radu ću ukazati na različite teorijske pristupe konceptu adolescencije. Ponudiću kratat istorijski pregled kako je, počevši od prve polovine 20. veka izgledao i kako je tekao proces konstituisanja adolescencije kao predmeta naučnog istraživanja. Upoređujući osobenosti antropološkog pristupa sa pristupima razvijenim u prirodnim i društvenim naukama, ovaj rad ukazuje na specifičnosti antropološkog pristupa u odnosu na druge naučne discipline čiji su predmet istraživanja i čija su bitna istraživačka pitanja takođe različiti aspekti adolescencije, kao i odrastanje uopšte.

Ključne reči: *adolescencija, odrastanje, esencijalizam i prirodne nauke, antropološki pristup adolescenciji*

U prirodnim i društvenim naukama postoji univerzalna i opšteprihvaćena definicija adolescencije. Oko sadržine terminološkog određenja adolescencije ne slažu se ni domaće i međunarodne organizacije koje se bave decom i mladima (zaštitom njihovih prava, unapređenjem zdravlja dece i mladih itd.), a ni pravni sistemi ne definišu jedinstveno ovaj pojam. Važeći pravni sistem Srbije, na primer, ne priznaje sticanje punoletstva kao univerzalni kriterijum za dobnu kategorizaciju osoba na adolescente i odrasle. Iako su osobi sa navršениh 18 godina izjednačena prava sa odraslima, neka prava stižu se i u ranijem uzrastu. Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi propisuje prava na samostalno donošenje odluke o namernom prekidu trudnoće svakom licu koje je navršilo 16. godinu i koje nije potpuno lišeno poslovne sposobnosti. Prema Krivičnom zakonu šesnaestogodišnjaku/kinji u pojedinim slučajevima može se suditi kao odrasloj osobi. Zakon o nasleđivanju licu od 15 godina sposobnom za rasuđivanje daje mogućnost da samostalno raspolaže svojom imovinom. Zakon o radu propisuje pravo osobi da sa navršениh 15 godina zasnjuje radni odnos, uz pismenu saglasnost roditelja. Licu koje navršši

¹ sofija_petyu@yahoo.com

* Rad je nastao kao rezultat učešća na projektu *Transformacija kulturnih identiteta u savremenoj Srbiji i Evropska Unija* br. 177018, koji u potpunosti finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

15 godina i koje je sposobno za rasuđivanje Zakon o zdravstvenoj zaštiti daje pravo da samostalno dâ pristanak na predloženu medicinsku meru. Različita pravna dokumenta koriste odrednice *mladi* ili *odrasli* za isti dobni uzrast, kao i različite termine za označavanje pripadnika adolescentske populacije (maloletnik, omladina). Krivični zakon razlikuje kategorije *mlađeg maloletnika* (lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela ili prekršaja navršilo 14 godina) i starijeg maloletnika (lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela ili prekršaja navršilo 16, a još uvek nije navršilo 18 godina). Zakon o zdravstvenoj zaštiti koristi pojam maloletno lice, osim u članovima 88. i 128., u kojima uvodi pojam "omladine", koji ne određuje bliže. U pravnom sistemu Srbije ne postoje ni sveobuhvatni termini *mladi* (omladina) i *dete* na osnovu kojih bi se posredno mogla izvesti kategorija adolescenta. Nacionalna strategija za mlade, jedan od najznačajnijih važećih dokumenata koji reguliše prava i obaveze adolescenata u Srbiji, u ovu kategoriju smešta lica od 15-30. godine, dok Strategija razvoja zdravlja mladih adolescentima smatra osobe od 15-24. godine (ovu grupu Strategija deli na dve kategorije – u prvu spadaju osobe do navršene 18. godine, a u drugu osobe starije od 18 godina).²Pored svega toga, ne postoje ni univerzalno važeći i jasni dobni parametri za to kada period adolescencije počinje i do kada on traje, tj. od koliko godina neku osobu možemo smatrati odraslom (odnosno, ne više adolescentom)³.

U 20. veku u oblasti prirodnih i društvenih nauka kreirano je mnoštvo različitih teorija koje su težile da objasne različite aspekte adolescencije: telesno-psihološki razvoj, formiranje adolescentskih vršnjačkih grupa, pojačane i učestale konflikte adolescenata sa njihovim roditeljima, formiranje i razvoj ličnog identiteta, emocionalnu nestabilnost i razdražljivost adolescenata i dr. Jedna od osnovnih karakteristika ovih teorija formulisanih u okviru prirodnih nauka (pre svega u domenu pojedinih grana biologije: biohemije, fiziologije, genetike, morfologije, kao i u pojedinim granama medicine: anatomiji, endokrinologiji, fiziologiji, psihijatriji) jeste ta što one ljudsku telesnost i seksualnost obično razlažu na nekoliko "činjeničkih" nivoa: anatomiju i funkcionisanje

²Pomeranje gornje dobne granice (na 30 godina) kojom se označava populacija mladih obrazlaže se stavom da je "produžena mladost često stvar prinude", što u ovom slučaju znači siromaštvo, visok procenat nezaposlenih mladih osoba i produžavanje perioda njihove ekonomske nesamostalnosti od roditelja.

Svi pojedinačni zakoni Srbije dostupni su na: <http://www.parlament.gov.rs/akti/doneti-zakoni/doneti-zakoni.1033.html>.

³Prema određenju Američke akademije dečije i adolescentske psihijatrije (eng. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*) adolescencija započinje između 11. i 12. godine, a završava se, u proseku, između 20. i 24. godine. Deli se na: preadolescenciju, pubertet i kasnu adolescenciju (omladinsko doba) (izvor: http://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/Home.aspx).

različitih polnih sistema, fiziologiju začeca, telesno-psihološki razvoj itd. Adolescencija se obično sagledava kroz telesno-psihološki razvoj, odnosno u okviru ovih esencijalističkih teorija telesno-psihološki razvoj se shvata kao proces koga čine sledeće faze: detinjstvo, mladalačko doba, tj. adolescencija, i "zrelo", odraslo doba (Guyton and Hall 2003).

Teorijski modeli koji usvajaju ovakav esencijalistički pristup, budući da predmet svog istraživanja često biologizuju i univerzalizuju, odnosno budući da adolescenciju svode na biološke "činjenice" (rad hormona, građu tela, polne razlike itd.) i shvataju samo kao jednu od razvojnih faza u telesno-psihološkom i seksualnom razvoju i procesu odrastanja, predstavljaju jednu od glavnih prepreka ka potpunijem razumevanju društvene i kulturne različitosti adolescencije. Zanimljivo je da često u prilog tezi da adolescencija predstavlja univerzalni, biološki utemeljeni fenomen, zastupnici biologističkih teorija navode da iako, doduše, adolescenciju različite kulture ne konceptualizuju na potpuno identičan način, ipak je ona u svim društvima prepoznata i priznata kao period sazrevanja i faza prelaska iz detinjstva u "svet odraslih", koja približno traje od 12. do 18. godine (Chen and Farruggia 2002; Larson and Verma 1999; Bogin 1999).

Antropolozi/škinje adolescenciju shvataju kao promenljivu kulturnu i društvenu kategoriju (Schlegel and Barry 1991). Ističe se da adolescencija shvaćena kao autonomna faza psiho-fizičkog razvoja nema univerzalno značenje u svim kulturama, čime se ne poriče da osobe u adolescentskom dobu imaju zajedničke izvesne biološke karakteristike, već da se, kako neki autori i autorke navode, oko tela (pojedinih njegovih delova, ali i "telesnih događaja" – hormonalnih promena, prve menstruacije, prve ejakulacije, prvog seksualnog odnosa itd.) okupljaju sistemi znanja, predstava, i kulturni aranžmani koji zavise od političkog, istorijskog, religijskog, ekonomskog konteksta (Ivanović i Šarčević 2002). Budući da se odrastanje i adolescencija shvataju kao procesi koji imaju veze sa telom, i oni, dakle, bivaju konceptualizovani na opisani način (Ivanović i Šarčević 2002; Saltman 2005; Laqueur 1990). Ovako koncipirana, adolescencija predstavlja polje na kojem se ukrštaju kulturne predstave, norme, vrednosti i interpretacije koje mogu varirati u zavisnosti od političkog, istorijskog, pravnog konteksta, i na nivou religijske, starosne, etničke i drugih grupa). Ove predstave, norme, vrednosti i interpretacije su u različitim kulturama potvrđene kroz porodične i bračne odnose i prakse, sistem rodnih uloga, srodnički sistem, sistem ekonomije, što pokazuju i brojni etnografski podaci (Mid 1978; Evans-Pritchard 1969; Malinowski 1929; Turner 1969; Davis and Whitten 1987; Schlegel and Barry 1991).⁴

⁴U oblasti društvenih nauka i detinjstvo, poput adolescencije, biva koncipirano kao jedno od razvojnih faza, i sagledavano kao promenljiva kulturna i istorijska kategorija. Istorijari su pokazali da detinjstvo u svojoj savremenoj formi u okviru evrop-

Sistemi kulturnih predstava, znanja, vrednosti, praksi i društveni aranžmani o telesnosti i seksualnosti, oko kojih se adolescencija gradi kao kulturna i društvena kategorija, promenljivi su, dakle, kako u okviru različitih kultura, tako i u različitim istorijskim periodima u okviru jedne kulture. Antropološki pristup telo posmatra kao kulturni artefakt i ukazuje na to da biološke "univerzalije" nisu uvek polazna osnova u konstruisanju kulturnih predstava o telu (Ivanović i Šarčević 2002). Istraživanja pokazuju da su sama znanja o: radu hormona, genima, hromozomskoj strukturi polnih sistema, psihoseksualnom razvoju itd., oblikovana nizom društvenih aranžmana koji uređuju porodične, rodne, bračne, srodničke i druge odnose. Na taj način antropologija ne samo da probematizuje koncepciju telesno-psihološkog razvoja kao sleda sukcesivnih faza determinisanih biologijom (uzrastom), nego to čini radikalnije od pristupa drugih društvenih nauka (sociologije, na primer) (Schlegel 1995; Schlegel and Hewlett 2011). Sprovođenje međukulturnih istraživanja, koja predstavljaju *differntia specifica*-u antropologije u odnosu na prirodne, ali i sve druge društvene nauke koje proučavaju adolescenciju, doprinosi potpunijem razumevanju različitih aspekata adolescencije, njenih psiholoških i sociokulturnih manifestacija i implikacija.

Cilj ovog rada jeste prevashodno da ukaže na to šta čine osobenosti antropološkog pristupa adolescenciji u odnosu na druge naučne discipline čiji su predmet istraživanja i čija su bitna istraživačka pitanja takođe različiti aspekti adolescencije: telesno-psihološki razvoj, formiranje adolescentskih vršnjačkih grupa, formiranje i razvoj ličnog identiteta i dr., i odrastanje uopšte, i zašto su uopšte antropolozi pozvani da se bave proučavanjem adolescencije. U tom smislu, ovaj rad ima za cilj da istakne ipokaže na koji način osobenosti antropološkog pristupa adolescenciji mogu doprineti njenom potpunijem razumevanju.

U radu ću predstaviti teorijske postavke nekih od najznačajnijih teorijskih pristupa i perspektiva koje su od prve polovine 20. veka kreirale i oblikovale relevantna naučna znanja o adolescenciji, kao i one koje se danas primenjuju u proučavanju adolescencije: u antropologiji, potom u drugim društvenim naukama (sociologiji i psihologiji), kao i u nekim prirodnim naukama (pojedinin granama medicine, pre svega). Ovaj prikaz treba da mi omogući da lakše kompariram postavke antropološkog sa jedne i postavke teorijskih pristupa ostalih nauka, sa druge strane, koji se primenjuju u proučavanju adolescencije.

ske kulture nije bilo prepoznato sve do 18. veka. Svojevrsno "otkriće detinjstva" do koga dolazi u moderno doba dovodi se u vezu sa konstituisanjem grapske porodice i njenim moralnim nanelima, kao i sa osnivanjem obrazovnih i vaspitnih institucija koje, pored porodice, od tog perioda preuzimaju na sebe značajnu ulogu u procesu socijalizacije deteta (Arijes 1989; Arijes i Dibi 2003).

Koncept adolescencije kao razvojne telesno-psihološke kategorije

Početak 20. veka se u relevantnoj stručnoj literaturi, psihološkoj i medicinskoj, obično navodi kao vreme kada adolescencija biva ustanovljena kao naučna kategorija i konstituisana kao naučno istraživačko polje (Arnett 2007). Američki psiholog Stenli Hol (Stanley Hall) prvi je upotrebio stručni naziv adolescencija (lat. *adolescere*, rasti, sazrevati) u onom značenju u kojem se ovaj termin upotrebljava u savremenim teorijskim objašnjenima. U svojoj studiji *Adolescence – its Psychology and its relation to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education* (Adolescencija – njena psihologija i veza sa fiziologijom, antropologijom, sociologijom, seksom, kriminalom, religijom i obrazovanjem) objavljenoj 1904. godine Hol je pojmom adolescencija referirao na burne telesne, psihološke i emocionalne promene koje nastupaju oko 14. i koje u proseku traju do 24. godine. Zbog njegovih specifičnosti Hol je ovaj period života takođe nazvao i periodom "bure i oluje" (eng. *storm and stress period*) (Hall 1904). Naziv "bura i oluja" za označavanje adolescencije su sve do danas, pored psihologije (Buchanan 2003; Holmbeck and Hill 1998), zadržale i još neke stručne discipline - psihobiologija (Casey et al 2010) i psihijatrija (Offer et al 1982), na primer.

Hol nije prvi ukazao na emocionalne posebnosti i na izvesne specifičnosti u ponašanju adolescenata, ali je prvi razmatrao adolescentski period u kontekstu razvoja ličnosti. Hol je za istoriju naučne misli o adolescenciji značajan i jer je uveo adolescenciju kao psihološki koncept i formalno je definisao kao razvojnu fazu.⁵ Od tada u oblikovanju naučnih tvrdnji o adolescenciji kao o

⁵ U radovima koji su objavljeni do 19. veka adolescencija nije bila razvijena kao zaseban teorijski koncept, što ne znači da se o razvojnim periodima do tada nije raspravljalo. Još je Aristotel za adolescente tvrdio da su "opijeni Prirodom kao pijanac vinom" (Arnett 1999, 317), dok je Sokrat mlade opisao kao "suprotsavljene roditeljima" i kao "tiranine prema svojim učiteljima" (*Ibid*). Žan Žak Ruso je četvrti tom svog dela *Emil, o vaspitanju* (1950) u kojem je izneo svoje shvatanje o prirodi čoveka i poglede o dužnostima koje roditelji treba da imaju u vaspitanju dece, posvetio opisanju adolescencije, ili, kako je naziva, "tom kritičnom trenutku rađanja polnog identiteta" (Ruso 1950). Ruso je proces biološkog sazrevanja i razvoj ličnosti podelio na sledeće faze: 1) doba odojčeta koje traje od rođenja do 2. godine, 2) doba prirode koje traje od 2. do 12. godine, 3) pre-adolescenciju koja traje od 12. do 15. godine i 4) pubertet (adolescenciju) koji traje od 15. do 20. godine. Adolescenciju je opisao kao "hučanje talasa koje prethodi buri... žamor uzavrelih strasti najavljuje burnu promenu" (Ruso 1950, 172-173). Emocionalna nestabilnost, naime, prema Rusou, u periodu adolescencije dostiže svoj vrhunac, što je uzrok brojnih konflikata između adolescenata i osoba iz njihovog okruženja. U nemačkoj književnosti se u drugoj polovini 18. veka oko ovih Rusoovih postavki razvio umetnički pokret pod nazivom "oluja i nagon" (nem. *sturm und drang*, eng. *storm and stress*). Najznačajnije delo *sturm und*

"burnom" periodu postaju naročito uticajne psihološke teorije koje su se u objašnjenjima adolescencije načelno oslanjale na: model evolutivnog razvoja i teoriju o prirodnoj selekciji koju je formulisao Čarls Darvin (Charles Darwin), evolucionističke ideje biologa Žan-Baptist Lamarka (Jean-Baptiste Lamarck), kao i na načelo teorije rekapitulacije, tačnije biogenetski zakon koji je u 19. veku formulisao biolog Ernst Hekel (Ernst Haeckel). Ovaj zakon glasi "ontogeneza rekapitulira filogenezu".⁶ Premisu da su ljudska društva tokom istorije evoluirala od divljaštva do civilizacije ove teorije primenjuju na model telesno-psihološkog (individualnog) razvoja, pri čemu bi adolescencija u sklopu ove periodizacije odgovarala predmodernoj civilizaciji (tvrdi se da su adolescenti poput "divljaka" - buntovne, devijantne i otuđene osobe), a odraslo, zrelo životno doba predstavlja početak moderne civilizacije. Darvinovu teoriju evolucionog razvoja dalje su razvijali zastupnici psihoanalitičke teorije Sigmunda Frojda (Sigmund Freud). Psihoanalitička teorija, koja je deo šire psihodinamičke paradigme, nastoji da objasni ponašanje i mentalna stanja preko unutrašnjih sila i procesa, sagledavajući individualni razvoj najpre iz ugla seksualnog razvoja (Tyson and Tyson 1993). U središtu psihoanalitičkih procesa nalazi se ego kojim upravljaju tri sile: *id* (nesvesno), super ego (ovaj deo ličnosti se reflektuje kroz internalizaciju kulturnih normi) i spoljni svet (Freud 1949; Hothersall 2003). Centralni psihodinamički procesi manifestuju se kroz međudejstvo ova tri dela. Polazeći od ovih postavki, začetnik psihoanalitičke teorije ličnosti Sigmund Frojd, adolescenciju (genitalni stadijum, kako je još naziva) je opisao kao jednu od faza u psihoseksualnom razvoju ličnosti koja traje od 12. do 18. godine. Kao njenu osnovnu karakteristiku naveo je usmeravanje libida ka osobama suprotnog pola.⁷ Teoretičarka Ana Frojd (Anna Freud) je bila jedna od najvećih zagovornika Frojdove psihoanalitičke teorije i

drang pokreta predstavlja Geteov roman *Jadi mladog Vertera*. Glavni lik romana je mladić koji preplavljen emocijama tipičnim za adolescente (agonijom i anksioznošću) izvršava samoubistvo.

⁶Ove postavke u objašnjenju adolescencije usvojio je i Stjuart Hol. Hol je, na primer, tvrdio da mora postojati period u ljudskoj evoluciji koji je bio posebno težak i buran (Hall 1904). Sećanje na taj period se, tvrdi Hol, čak prenosi sa jedne generacije na drugu i rekapitulira se u razvoju svake osobe i to u periodu adolescencije. Sećanje se naročito manifestuje kroz osobinu i sklonost adolescenata da dolaze u sukobe sa svojim roditeljima, i kroz njihovo često asocijalno ponašanje.

⁷Kao osnovne faze koje sedu početka adolescencije javljaju u razvoju ličnosti deteta Frojd je naveo: oralni (traje tokom prve godine života), analni (traje tokom 2. i 3. godine), falički (traje od treće do pete godine) i stadijum latencije koji traje od 5. do 12. godine, odnosno do početka adolescencije. Adolescencija, zapravo, prema mišljenju Frojda, rekapitulira edipovske komplekse koje dete razvija od najranijeg detinjstva, što uzrokuje: nestalnost emocija, depresiju i konflikte adolescenata sa roditeljima.

shvatanja da adolescencija predstavlja univerzalni period "bure i oluje", dopunjujući ovo gledište tezom da adolescencija ima izvesne, čak patološke osobnosti (Freud 1958, 1969).

Pored psihoanalitičke teorije, od prve polovine 20. veka veliki uticaj u formulisanju i oblikovanju naučnih modela o adolescenciji imala je i razvojna psihologija. One teorije u okviru razvojne psihologije koje prenaplašavaju uticaj bioloških promena na ponašanje adolescenata, adolescenciju shvataju kao razdoblje kada, pored razvoja primarnih i sekundarnih polnih karakteristika, počinju da se razvijaju i kognitivne sposobnosti.⁸ U pitanju su: sposobnost apstraktnog mišljenja, veća fleksibilnost u razmišljanju, razmišljanje u terminima budućnosti i mogućeg (Brković 2000; Giedd et al 1999; Gogtay et al 2004). Ova bio-medicinska paradigma često se dopunjuje postavkama razvojno-medicinske paradigme. Između ostalih, razvojno-medicinsku paradigmu prihvataju neuronauke, koje adolescenciju koncipiraju kao fazu sazrevanja koju karakteriše: odsustvo misli višeg reda, nemogućnost da se sagleda pozicija druge osobe i odsustvo (samo)kontrole. Brojne kognitivne i neurobiološke hipoteze u okviru razvojno-medicinske paradigme nastoje da objasne zašto period adolescencije predstavlja doba izuzetno naglašenog psihološkog previranja. Psihološke promene koje se dešavaju tokom adolescencije ove hipoteze dovode u vezu sa povećanom efikasnošću kognitivnih kontrolnih kapaciteta, što predstavlja posledicu sazrevanja prefrontalnog korteksa sa jedne (Rubia et al 2000; Tamm et al 2002) i smanjene aktivnosti ostalih delova mozga, sa druge strane (Brown et al 2005; Durston et al 2006). Za razliku od opisanog linearnog modela objašnjenja neurološkog razvoja, nelinearni modeli promene u adolescenciji objašnjavaju sadejstvom limbičkog sistema i subkortikalnih i prefrontalnih regija. Tzv. "disbalansni model" razvojno-medicinske paradigme postulira da se za vreme adolescencije limbički sistemi razvijaju ranije u odnosu na prefrontalne kontrolne regije, odnosno da rad moždanih struktura koje su zadužene za procesuiranje emocija (na primer, subkortikalna limbička regija, tj. amigdala) nadjačava rad kortikalnih regija mozga koje su važne za kontrolu emocionalnih odgovora (konkretno prefrontalni korteks) (Casey et al 2010; Casey et al 2011). Ponašanje adolescenata sagledava se, dakle, kao

⁸Primarnim polnim karakteristikama nazivaju se one diferencije između polova koje su prisutne odmah po rođenju, a koje su direktno uključene u reprodukciju: polni hromozomi, gameti, polni organi, dominantni polni hormoni, anatomija unutarnjih genitalija i anatomija spoljnih genitalija. Prihvata se dihotomna podela na *muški* i *ženski pol* čije su razlike uočljive u hromozomskoj strukturi i građi polnih sistema. Sekundarne polne karakteristike koje se razvijaju u adolescenciji, za razliku od primarnih, ne učestvuju u reprodukciji. One se ogledaju: u različitoj strukturi skeleta, drugačijem obliku lica, različitom telesnom rasporedu masti i mišića i obliku tela između osoba muškog i osoba ženskog pola.

rezultat delovanja različitih delova mozga, od kojih je jedan zadužen za logičko razmišljanje (planiranje, zaključivanje), a drugi za regulisanje one grupe faktora koji se ozačavaju kao psihološki (u koje spadaju: kontrola moždanih impulsa, pružanje otpora vršnjačkoj grupi itd.). Činjenicu da tokom adolescencije rad prvog dela mozga nadjačava aktivnosti drugog dela neki autori dovode u vezu sa pojavom delikventnih ponašanja (Steinberg 2008).

U savremenoj naučnoj zajednici ne postoji jedna univerzalna i opšteprihvaćena definicija adolescencije. Pristup u definisanju i proučavanju adolescencije prevashodno zavisi od pripadnosti istraživača određenoj naučnoj disciplini, kao i prihvatanja datog teorijsko-metodološkog okvira. Tako, na primer, mnoge stručne discipline (pojedine grane biologije: biohemija, fiziologija, genetika, morfologija; neuronauke, razvojna psihologija; neke oblasti medicine: anatomija, endokrinologija, fiziologija, psihijatrija) u objašnjenju adolescencije primenjuju biologistički pristup (Guyton and Hall 2003; Bjelaković i dr. 2000; Lević 2009; Sisk and Zehr 2005). Esencijalističke (biologističke) teorije adolescenciju definišu kao period sazrevanja i fazu "prelaska" iz detinjstva u odraslo doba koja aproksimativno traje od 12. do 20. godine⁹. Kao osnovnu karakteristiku ovog životnog doba esencijalističke teorije navode pojačanu aktivnost endokrinog sistema koja za posledicu ima niz telesnih i psiholoških (emocionalnih) promena. Najznačajnije telesne promene jesu: razvoj primarnih i pojava sekundarnih polnih karakteristika, kao i razvoj mozga uopšte (Casey et al. 2010; Blakemore 2008). Emocionalne promene se ogledaju u: razvijanju međusobno protivrečnih osećanja - oduševljenja sa jedne, i ravnodušnosti, letargije i melanholije, sa druge strane, kao i u: učestalim promenama raspoloženja i buntovništvu koje se ispoljava kroz: česte konflikte adolescenata sa osobama koje su nosioci autoriteta, sklonost adolescenata ka avanturizmu i eksperimentisanju, razvijanje rizičnih oblika ponašanja u adolescenciji itd. (Arnett 1999; Abe and Suzuki 1986). Ove emocionalne promene neki autori vide kao glavni uzročnik učestalih anksioznih poremećaja i "povezanih patologija" tokom adolescencije (Paus et al. 2008; Steinberg 2008). Zagovornici esencijalističkih teorija, dakle, naglašavaju da hormonalne promene snažno oblikuju ponašanje adolescenata i da ga determinišu.

Ljudsku telesnost i seksualnost esencijalističke teorije razlažu na nekoliko "činjeničkih" nivoa: anatomijui funkcionisanje različitih polnih sistema, fiziologiju začeca, psihoseksualni razvoj itd. I biologija i psihologija, nauke koje

⁹Među teoretičarima koji adolescenciju koncipiraju kao period "bure i oluje" ne postoji slaganje oko tačne dužine njenog trajanja. Hol je, na primer, smatrao da telesne i psihološke promene koje su osobenost adolescencije traju do ranih 20-ih godina. Većina ostalih teoretičara, od Aristotela do danas, ove promene vezujene samo za kasnu adolescenciju (20-te godine), već i za početak zrelog doba (za pregled videti: Kett 1977).

se u modernoj zapadnoj kulturi¹⁰ smatraju najrelevantnijim za proučavanje psihoseksualnog razvoja, ovaj proces koncipiraju kao sačinjen od sledećih sukcesivnih faza: detinjstva, mladalačkog doba – adolescencije, i odraslog ("zrelog") doba. Ističe se da ove faze kao krajnji ishod imaju formiranje psihički i fizički zrele osobe (Guyton and Hall 2003). Periodizaciju telesno-psiholoških razvojnih faza, čiji je adolescencija sastavni deo, esencijalističke teorije svode na biološke "univerzalije". Navodi se da u osnovi ove periodizacije leži aktivnost endokrinog sistema, ali i da se razvojne faze manifestuju kroz polne razlike (osnovu polnih razlika čini još jedna biološka "univerzalija" - različita hromozomska struktura muškaraca i žena). Naime, usled razvoja sekundarnih polnih karakteristika, upravo u periodu adolescencije polne razlike naročito dolaze do izražaja. One su vidljive na telu muškaraca i žena, kao što je već navedeno u prethodnom delu teksta.

Esencijalističko određenje adolescencije usvaja *Svetska zdravstvena organizacija* (u daljem tekstu SZO). Prema određenju SZO adolescencija predstavlja "proces biološkog i psihosocijalnog sazrevanja koji se odvija između detinjstva i odraslog doba, između 10. i 19. godine."¹¹ SZO adolescenciju definiše kao jednu od "kritičnih prelaznih životnih faza", koja se odlikuje "ogromnom brzinom u rastu i promenama, od kojih su intenzivnije samo one koje se dešavaju u detinjstvu." Usled pojačane aktivnosti endokrinog sistema u periodu adolescencije dešava se niz bioloških promena, od kojih SZO kao najznačajnije ističe dostizanje fizičke i seksualne zrelosti.

¹⁰Terminom moderna zapadna kultura referiram na pravni sistem i kulturne norme koje od 19. veka, delom kao rezultat uspona medicine, oblikuju opisane modele adolescencije u SAD i u zapadnoj Evropi. Uspon medicine koji se dešava u 19. veku stvorio je povoljne uslove da se izlečiteljska funkcija lekara (psihologa i ginekologa, pre svega) transponuje na političku funkciju propisivanja zdravih modela ponašanja za adolescente u oblasti seksualnosti. Ovu ulogu lekari su zadržali sve do danas, padoktori savetuju koje životno doba predstavlja idealni period za seksualnu inicijaciju i začecje, učestvuju u negativnim kampanjama protiv obavljanja namernih prekida trudnoće, širenja polno prenosivih bolesti itd. (Conrad and Barker 2010).

¹¹*Adolescent Development*, dostupno na: <http://www.who.int/topics/adolescent-health/en/>

SZO izdvaja i period puberteta kao posebnu fazu u telesnom razvoju. Pubertet se uopšteno vremenski smešta između detinjstva i adolescencije, ali se ne daju dobni parametri na osnovu kojih bi se njegovo trajanje moglo tačno odrediti. Psiholozi, pedijatri i endokrinolozi navode da pubertet (lat. *pubertatum*, doba sazrevanja) kod dečaka traje u proseku od 9. do 14. godine, a kod devojčica od 8. do 13. godine (Marcell 2007; Garibaldi and Chemaitilly 2007; Parent et al. 2003). Kao osnovna oznaka početka puberteta kod devojčica se uzima prva menstruacija, a kod dečaka prva ejakulacija.

Esencijalističkim (biologističkim) teorijama je zajedničko to što u objašnjenju psiho-fizičkog razvoja razvojne etape koncipiraju i posmatraju kao univerzalne i biološki utemeljene. Kao što je već rečeno, ove teorije takođe ističu da tokom adolescencije hormonalne promene snažno oblikuju i utiču na ponašanje osobe. Prema zagovornima biologističkih teorija adolescencija predstavlja:

- period intenzivnog fizičkog i psihičkog razvoja, po čijem okončanju osoba dostiže fizičku i psihološku zrelost; naglašava se da u periodu adolescencije ne postoji poklapanje između psihološke sa jedne i fizičke zrelostisa druge strane (adolescenti su telesnozreli, ali psihički još uvek nezreli), do čega će doći u kasnijem, "zrelom", tj. odraslom životnom dobu;

- period kada se razvijaju moždani centri za obradu informacija i kognitivne sposobnosti (sposobnost pamćenja, učenja, logičkog razmišljanja). Promenama koje se dešavaju na nivou strukture mozga i njihovim efektima na razmišljanje, formiranje i održavanje socijalnih veza u periodu adolescencije naročito se bave neuronauke¹²;

- period kada adolescentima odnosi sa vršnjacima postaju naočito bitni (Joksimović i dr. 1988; Petrović 2009), i vreme kada se njihovi konflikti sa roditeljima intenziviraju i postaju učestaliji (Laursen et al. 1998; Paikoff and Brooks-Gunn 1991). To, međutim, ne implicira da adolescentima odnosi sa roditeljima nisu bitni, kao i da ovi odnosi ne utiču značajno na psihički razvoj adolescenata, naprotiv (Kuburić 2009; Kapor-Stanulović 1988; Marcia 1980; Jodl et al. 1998);

- fazu u razvoju ličnog identiteta (Đorđević 1978; Nešić i Radomirović 2000; Rudan 2004; Brinthaup and Lipka 1992; Steinberg 2008).

Shvatanje adolescencije kao perioda razvoja i faze kada se uobličava lični identitet uglavnom se vezuje za sociološki pristup i sociološke radove objavljene do 1970-ih godina. Najuticajniji predstavnik ovog shvatanja bio je neofrojdist, psihoanalitičar Erik Erikson (Erik Erikson) (Erikson 1950, 1976, 2008). Revidirajući Frojdovu teoriju psihoseksualanog razvoja, Erikson je formulisao epigeničku teoriju identiteta, prema kojoj se psihosocijalni razvoj (proces razvoja identiteta) sastoji od 8 faza (Erikson 2008). Psihosocijalni razvoj započinje rođenjem i traje do kasne adolescencije. Adolescencija, prema Eriksonu, predstavlja petu fazu u procesu razvoja identiteta, tzv. stadijum konfuzije identiteta koji traje između 12. i 18. godine. Osnovni cilj adolescencije jeste uspešno okončanje procesa uobličavanja identiteta. Kao osnovne karakteristike adolescencije Erikson navodi: psihološke promene i "buđenje" seksualnosti, sklonost adolescenata ka eksperimentisanju, dovođenje u pitanje pred-

¹²Neuronauke istražuju: strukture, funkcije, genetiku i evoluciju, biohemiju, fiziologiju, farmakologiju i patologije nervnog sistema.

stava o sebi koje je osoba izgradila tokom prethodnih faza itd. Erikson ističe i da tokom adolescencije značajni postaju odnosi sa vršnjacima.

1970-ih godina menja se istraživački pristup adolescenciji u oblasti društvenih nauka, delom zahvaljujući "rušenju" barijera koje su do tada postojale između različitih naučnih disciplina (Dornbusch 1989). U ovom kontekstu se radovi razvojnog psihologa Uri Bronfenbrenera (Urie Bronfenbrenner) (Bronfenbrenner 1979, 1986) obično navode kao prekretnica. Smatra se da je njegova ekološka teorija imala udela "u kreiranju atmosfere u kojoj su se doprinosi sociologa shvatali kao naročito bitni za razumevanje procesa individualnog razvoja" (Dornbusch 1989, 235). Bronfenbrennerova ekološka teorija se temelji na pretpostavci da ukoliko želimo u potpunosti da razumemo razvoj, moramo razumeti i kako međusobno deluju lične osobine i okruženje osobe (Bronfenbrenner 1992). Ova teorija, dakle, naglašava važnost uticaja okoline za individualni psihološki razvoj. Bronfenbrenner okolinu zamišlja kao niz povezanih struktura u kojima se odvija čovekov svakodnevni život. Izdiferencirao je četiri nivoa uticaja okruženja¹³, počevši od onih koje su osobi bliske i u kojima ona neposredno učestvuje, pa sve do onih koje su osobi prilično udaljene i u kojima ona ne učestvuje (Eret 2012). Pojedinač se, prema mišljenju Bronfenbrenera, nalazi u središtu ovako zamišljenog ekološkog sistema, dok se slojevi oko njega šire u koncentričnim krugovima, te jače ili slabije utiču na razvoj ličnosti. Pristup sociologa koji su postavke ekološke teorije primenjivali u proučavanju adolescencije temeljio se na pretpostavci da širi društveni kontekst igra značajnu ulogu u oblikovanju različitih modela adolescencije, i s tim u vezi ponašanja adolescenata (Dornbusch 1989). Bronfenbrenner je, međutim, isticao da faktori kao što su: pripadnost određenoj društvenoj klasi, veličina porodice, mesto stanovanja, etnička pripadnost, obrazovanje i zaposlenje roditelja, škola koju osoba pohađa itd., ne oblikuju adolescenciju u potpunosti, budući da i unutar istog konteksta (društvenog, ekonomskog, etničkog, porodičnog itd.) ne srećemo uniformne vrednosti i uniformna ponašanja adolescenata (Bronfenbrenner and Crouter 1983).

Pod uticajem Bronfenbrennerove teorije od 1970-ih godina sociolozi počinju da revidiraju ranije usvojenu tezu da biološki procesi imaju neposredan uticaj na ponašanje i na oblikovanje iskustava adolescenata. Iako će se u okviru društvenih nauka (psihologije i sociologije, pre svega) psihološke i telesne promene i dalje smatrati jednim od ključnih elemenata u procesu sazrevanja,

¹³U pitanju su: *mikrosastav* (u njega se ubraja svakodnevna okolina: porodica, vrtić, škola), *mezosastav* (obuhvata interakciju različitih mikrosastava), *egzosastav* (odnosi se na socijalna okruženja koja mogu imati uticaja na osobu, ali u kojima ona neposredno ne učestvuje; u pitanju su, na primer: šira porodica, lokalna vlast, mesto zaposlenja roditelja i sl.) i *makrosastav* (odnosi se na kulturu u kojoj osoba odrasta).

od 1970-ih godina sve više će se isticati značaj društvenih očekivanja za proces oblikovanja sadržaja predstava i na ponašanje adolescenata (Simmons and Blyth 1987). Studije o adolescenciji na temu društvenog ja (*self-a*) (Rosenberg 1979; Harter 1983) i društvenih očekivanja (Brooks-Gunn and Petersen 1983) isticale su da i društveni subjekti (tj. adolescenti) imaju značajnu ulogu u kreiranju ličnih i grupnih predstava, i ponašanja. Pomenuću još i pristup sociologa Glena Eldera (Glen Elder) koji je izvršio veliki uticaj na kasnije sociološke radove o adolescenciji. Elder je proučavajući svakodnevni život osoba koje su rođene tokom Velike depresije 1930-ih godina, u razmaku od svega nekoliko godina, pokazao da su se kasniji život ispitanika i njihova iskustva međusobno dosta razlikovala (Elder 1974). Ove nalaze Elder je doveo u vezu sa tadašnjim istorijskim i društvenim okolnostima, zaključujući da su one u značajnoj meri oblikovale život dece i adolescenata. Pod uticajem ovakvih komparativnih studija sociolozi su veliku pažnju počeli pridavati ispitivanju uticaja istorijskih kretanja i društvenih uslova na oblikovanje predstava koje su sastavni deo svakodnevnog života i ponašanja adolescenata (Baltes et al. 1980; Elder et al. 1986).

Adolescencija kao promenljiva kulturna i društvena kategorija

U antropološkim proučavanjima koja su vršena do 1970-ih godina telo i telesnost nisu zauzimali značajno mesto. Naime, ovi fenomeni niti su bili zasebno izučavani niti se obraćala posebna pažnja na pitanje konceptualizacije sâmog tela (Csordas 1999; Srdić 2008). Pristup koji je do tog perioda prevladavao u antropološkim istraživanjima ljudske telesnosti i seksualnosti karakterisala je univerzalizacija, naturalizacija i esencijalizacija predmeta istraživanja i istraživačkih postupaka (Davis and Whitten 1987; Lock 1993). Vladala je, naime, skoro opšta saglasnost da "sa stanovišta tzv. zdravog razuma, gotovo da ne postoji ništa što bi se odnosilo na ljudska bića, a što bi bilo u tolikoj meri nedvosmisleno, očigledno i neupitno kao što su "činjenice" koje se tiču njihove telesnosti i polnosti" (Ivanović i Šarčević 2003, 9). Bivajući koncipirani kao biološke univerzalije, različiti aspekti telesnosti (rad hormona, građa tela, polne razlike i sl.) shvatani su kao pre-socijalne datosti, tj. kao polazna osnova u konstruisanju kulturnih predstava o telu na koje se nailazilo u različitim društvima. Polazeći od predstava o telu i seksualnosti koje su bile prihvaćene u okviru njihovih kultura (što je bio čest slučaj), društva koja su drugačije od zapadnih konceptualizovalaprocess reprodukcije, na primer, antropolozi su "optuživali" za neznanje i nepoznavanje osnovnih "činjenica" koje su se ticale ludske telesnosti.¹⁴ Nije retko da se u antropološkom naučnom diskursu govo-

¹⁴ Opisani pristup odlikuje antropološke radove čiji su autori prihvatili osnovne postavke evolucionističke paradigme, koja polazi odpremise da su sva društva obu-

rilo o "pravim", "prirodnim" ulogama koje muškarci i žene imaju uprocesu začeca¹⁵, shodno pretpostavci da se te uloge baziraju na ("ispravnom") uočavanju uzročno-posledične veze između koitusa i rađanja.

Proučavajući i međusobno poredeći kulturne zajednice iz zapadnih i nezapadnih društava, antropolozi uočavaju da se oko različitih procesa (odrastanja, seksualnog ponašanja, prve menstruacije, prve ejakulacije), kao i aranžmana (braka, porodice, rodnih odnosa itd.) koji su u vezi sa telom, u različitim društvenim i kulturnim kontekstima okupljaju sistemi znanja, praksi i ponašanja koji nisu identični, odnosno da ove fenomene različite zajednice različito definišu. Antropološki pogled na telo i seksualnost koji se menja 1970-ih godina na nov način je koncipirao ove različitosti (Minturn et al. 1969; Marshall and Suggs 1971; Munroe R.L., Munroe R.H. and Whiting 1981; Broude 1975; Broude and Greene 1976; Johnson 1976). Postepeno se, naime, napušta ideja o postojanju univerzalnih (etnocentričnih) kriterijuma za ocenjivanje kulturnih fenomena, kao istanoviše po kojem telesnost, polnost i seksualnost predstavljaju isključivo biološke datosti. Načela kulturnog relativizma, u okviru kog se naglasak stavlja na "kulturnu uslovljenost ljudskih fenomena, inače pripisivanih opšteljudskim biološkom ili psihičkom nasleđu" (Radović 2006, 395), a celokupno znanje se posmatra kao socijalno konstruisano, postaju dominantno epistemološko stanovište. Shodno tome, antropolozi počinju da koncipiraju telo kao kulturni artefakt, i da značajnu pažnju posvećuju proučavanju kulturnih i društvenih aspekata telesnosti i seksualnosti, njihovih značenja i načina organizacije u različitim zajednicama (Ivanović i Šarčević 2002). Srž ovog novog pogleda na telo i seksualnost jeste raskidanje sa binarnim podelama i dihotomijama (*priroda:kultura, duša:telo, pol:rod*¹⁶) koje su dugo vremena predstavljale teorijsko polazište u raspravama o telesnosti.

hvaćena procesom evolucije, kao i da je moguće odrediti stupanj razvitka svakog pojedinačnog društva. Primenjujući evolucionističke postavke u izučavanju srodničkih sistema, Luis Henri Morgan (Lewis Henry Morgan) je, na primer, uveo razliku između *klasifikatornih* (srodnički sistemi u okviru kojih se ne pravi razlikovanje između direktnih i bočnih srodnika) i *deskriptivnih* sistema srodstva (srodnički sistemi u okviru kojih postoji razlikovanje između direktnih i bočnih srodnika). U ovoj dualnoj podeli pošlo se od kriterijuma (ne)posedovanja znanja članova datog društva o različitim ("pravim") ulogama koje muškarci i žene imaju u činu reprodukcije (Morgan 1981). Primer sa srodničkim sistemima je jedna od mnogih konkretnih manifestacija primene evolucionističke paradigme (metoda) na proučavanje društvenih fenomena.

¹⁵Za pregled videti, na primer: Leach 1966.

¹⁶U okviru analitičkog dualizma pol:rod razlika se pravi između pola (koji se shvata kao biološka činjenica) i roda (koji predstavlja kulturnu interpretaciju polnih razlika). 1970-ih godina autorke Silvija Janagisako (Sylvia Yanagisako) i Džejn Kolijer (Jane Collier) uputile su kritiku na račun antropoloških analiza telesnosti (polnosti), u okviru kojih se dihotomizacija pol:rod često neupitno prihvatata. Autorke su pozvale

Specifičnost antropologije u odnosu na druge društvene nauke predstavlja etnografski terenski rad, kao jedan od metoda prikupljanja podataka, tokom kojeg se dobija uvid u ponašanja pojedinaca i grupa i u kulturne i društvene aranžmane ne samo zajednica iz zapadnih, nego i iz ne-zapadnih sredina. Nalazi i zaključci etnografskih komparativnih studija, u krajnjoj liniji, pokazuju da su sâma znanja o radu hormona, genima, hromozomskoj strukturi polnih sistema, psihoseksualnom razvoju itd., uvek sociokulturno oblikovana i interpretirana (Lock 1993; Ginsburg and Rapp 1995; Csordas 1994) i uređena aranžmanima koji definišu porodične, rodne, bračne odnose itd., čime antropologija ne samo da problematizuje koncepciju telesno-psihološkog razvoja kao sleda sukcesivnih faza (jedna od njih je i adolescencija) determinisanih biologijom (uzrastom), nego to čini radikalnije od pristupa drugih društvenih nauka (sociologije, na primer) (Batler 2010; Rubin 1994; Ortner 1996). Uopšteno posmatrano, antropološka istraživanja pokazuju da je pogrešno adolescenciju svoditi na biološke "univerzalije" i "činjenice" (rad hormona, gene, građu tela, hromozomsku strukturu različitih polnih sistema i sl.) jer onenisu jedini osnov, niti predstavljaju nužno polaznu osnovu u formiranju kategorija kroz koje se o ljudskoj telesnosti i seksualnosti promišlja, i na kojem se adolescencija gradi kao kulturna i društvena kategorija. Predstave i znanja o biološkim "činjenicama" oblikuju različiti diskursi (medicinski, naučni, religijski, pravni, pomenuću samo neke od njih) unutar datog sociokulturnog i istorijskog konteksta, i van njih "činjenice" koje se tiču ljudske telesnosti i seksualnosti nemaju značenje, odnosno ne postoje kao takve, što je suprotno biologističkom, a u skladu je sa socijalkonstrukcionističkim gledištem (Saltman 2005). Socijalkonstrukcionističke teorije, nasuprot esencijalističkim, ističu da bi "činjenice" koje se tiču seksualnosti i telesnosti trebalo posmatrati kao elemente oko kojih se okuplja čitav sistem predstava, praksi i kulturnih aranžmana, dovodeći na taj način u pitanje tvrdnje da se adolescencija može razumeti jedino kroz biologiju i psihologiju (Saltman 2005). Ne poriče se postojanje izvesnih zajedničkih bioloških karakteristika osoba koje se nalaze u istom životnom dobu, ali se naglašava da je zapadnjačka konceptualizacija bio-socijalnog razvoja, čiji je adolescencija sastavni deo, produkt specifičnih istorijskih, političkih i ekonomskih uslova. Jedna od teorija koja se svrstava u socijalkonstrukcionističke i koja ilustruje opisano gledište jeste tzv. invencionistička teorija. Teoretičari koji je zastupaju priznaju da biološke činjenice bivaju uzete kao osnov u koncipiranju pojedinih modela adolescencije u savremenom zapadnom društvu, ali istovremeno ističu da je za uobličavanje ovih modela

na kritičko preispitivanje usvojene dihotomizacije ,ukazujući na to da "činjenice" o polnosti ne predstavljaju u svim društvima polaznu osnovu za konstrukciju rodnih razlika. Više o teorijskom utemeljenju i kritici analitičko g dualizma pol:rod,u: Ivanović 2003.

bila ključna industrijska revolucija, kao i procesi modernizacije i urbanizacije koji se u SAD i u zapadnoj Evropi dešavaju u 19. veku (Fasick 1994).¹⁷ Poenta je, dakle, da iako ima osnove u biologiji, adolescencija se ne može u potpunosti svesti na nju budući da važeći naučni diskurs ne predstavlja nužno polaznu osnovu u kreiranju predstava, praksi i znanja o adolescenciji. Oni, pored naučnog, mogu biti uređeni i religijskim, zakonskim i drugim diskursima i praksama. "Činjenice" oko kojih se grade znanja o adolescenciji takođe treba posmatrati kao elemente oko kojih se okuplja čitav sistem predstava i praksi, kako na individualnom, tako i na nivou različitih grupa (religijskih, starosnih, etničkih itd.).

Uopšteno posmatrano, antropolozi adolescenciju definišu kao promenljivu kulturnu i društvenu kategoriju (Schlegel and Barry 1991). Istraživanja pokazuju da ovaj period shvaćen kao autonomna faza psiho-fizičkog razvoja nema univerzalno značenje u svim kulturama, da uonimdruštva u kojima je izdvojen kao posebna faza u procesu odrastanja on može biti različito definisan, i to preko: ponašanja, društvenih uloga i statusa koje osobi (adolescentu) bivaju dodeljene, društvenih aranžmana i sl. Ovim se ne poriče da osobe u adolescentskom dobu imaju zajedničke izvesne biološke karakteristike, već da se, kako neki autori navode, oko tela okupljaju sistemi znanja, predstava, i kulturni aranžmani koji zavise od političkog, istorijskog, religijskog, ekonomskog konteksta (Ivanović i Šarčević 2002). Shodno tome, kao procesi koji imaju veze sa telesnošću i koji se odnose na telesno-psihološki razvoj, adolescencija i odrastanje predstavljaju polje na kojem se ukrštaju kulturne predstave, norme, vrednosti i interpretacije koje variraju u zavisnosti od pomenutih konteksta, kao i na nivou religijske, starosne, etničke i drugih grupa (Ivanović i Šarčević 2002; Saltman 2005; Laqueur 1990), i koje u različitim društvima bivaju različito definisane i potvrđene kroz porodične i bračne odnose i prak-

¹⁷U poljoprivrednom društvu, kakvo je bilozapadno pre otpočinjanja ovih procesa, privređivalo se u okviru porodice, deca su predstavljala radnu snagu, a brak se sklapao u ranom životnom dobu. Takvi uslovi nisu dozvoljavali da adolescencija bude prepoznata i priznata kao prelazna faza u telesno-psihološkom razvoju (Demos and Demos 1969). Za vreme industrijske revolucije u zapadnim zemljama ustanovljen je princip obaveznog obrazovanja, što je bio jedan od načina da se deca izdvoje iz procesa proizvodnje. Porodice se sele u gradove, a život u njima dovodi do stvaranja vršnjačkih grupa. Vaspitnu funkciju, koju je do tada najvećim delom vršila porodica, preuzimaju javne institucije (odbaništa, predškolske ustanove, škola), koje veliku pažnju poklanjaju pravilnom usmeravanju seksualnosti mladih. Sve to je stvorilo preduslove da se adolescencija izdvoji kao osobena telesno-psihološka razvojna faza. Invencionističke teorije, dakle, ne poriču da osobe koje se nalaze u adolescentskom dobu imaju zajedničke izvesne biološke karakteristike, već da ovim sličnostima u okviru različitih kultura i u različitim istorijskim periodima mogu biti pripisana različita značenja (Schlegel and Barry 1991).

se, sistem rodni uloga, srodnički sistem, sistem ekonomije, što pokazuju i brojni etnografski podaci (Mid 1978; Evans-Pritchard 1969; Malinowski 1929; Turner 1969; Davis and Whitten 1987; Schlegel and Barry 1991). Pred adolescente se, dakle, u različitim društvima postavljaju različita očekivanja i za njih važe različite norme ponašanja. Jedan od primera na kojem se ova očekivanja i norme mogu uočiti jeste ekonomsko osamostaljivanje (pronalaženje zaposlenja) dece (adolescenata) od roditelja. Ono često podrazumeva i napuštanje roditeljskog doma, što može onemogućavati ili otežavati ispunjenje dužnosti i obaveza za koje se pretpostavlja da deca adolescenti imaju prema svojim roditeljima (pomoć u obavljanju svakodnevnih kućnih poslova, briga o roditeljima u slučaju bolesti itd.). U zajednici Amiša u SAD stariji članovi porodice obično ohrabruju i podstiču adolescente (adolescenti se označavaju terminom *Rumspringa*) da nađu zaposlenje i da napuste roditeljski dom (najveći deo svoje zarade, osim onog dela koji je nužan za svakodnevni život, međutim, moraju slati svojim roditeljima). U ovom periodu života adolescenti su slobodni da eksperimentišu kako sa ponašanjem, tako i u pogledu oblačenja, međutim, nakon završetka adolesencije od njih se očekuje da se krste, udaju odnosno ožene, i da se pridržavaju strogih crkvenih pravila (Dessecker 2012). U imućnijim urbanim muslimanskim zajednicama na Arapskom poluostrvu od adolescenata se neretko očekuje da svoju profesionalnu orijentaciju vežu za rad porodične korporacije, tako da mišljenje i ekonomski interesi porodice imaju veliki uticaj na izbor budućeg zanimanja. Takođe, u ovim zajednicama pred adolescente se postavljaju strogi zahtevi za profesionalnim uspehom budući da je uspešna profesionalna karijera usko povezana sa visokim društvenim statusom (Deeb and Winegar 2012). Način života u latinoameričkim zajednicama u SAD pruža još jedan primer kako porodična očekivanja oblikuju neke aspekte života adolescenata. Stariji članovi u okviru proširene porodice, koja u ovim zajednicama predstavlja jaku srodničku jedinicu, od adolescenata obično očekuju da nakon ženidbe ne napuštaju roditeljski dom, već da sa svojom porodicom nastave da žive u roditeljskoj kući (Keefe 1979). Sa druge strane, devojke nemaju tu vrstu podrške od svoje porodice porekla. U zajednicama o kojima je reč dominiraju patrijarhalne vrednosti, od devojaka se očekuje da se što ranije udaju (i presele u kuću svog supruga), zbog čega ukoliko se, na primer, odluče za nastavak školovanja nakon završetka srednje škole, bez podrške porodice, proces osamostaljivanja za njih može biti naročito težak (što nije slučaj i sa muškarcima).

U različitim kulturama različita je dozna granica koja se uzima kao oznaka za početak adolescencije. Na primer, na Trobrijandskim ostrvima adolescenti se označavaju terminom *to'ulatile*, a adolescentkinje *nakapugula*. Sa navršenih 12 godina dečaci gube svoj dotadašnji status deteta (*gwadi*) i postaju *to'ulatile*. Oni se tada sele u kuće u kojima žive sa drugim neženjama ili sa starijim udovicama, svojim rođacima ili prijateljima (kuće u kojima žive *to'ulatile* nazivaju se

bukumatula). Novi društveni status sa sobom nosi nove dužnosti, privilegije i tabue, kao i veće učešće u različitim plemenskim aktivnostima (koje, na primer, podrazumevaju: radove u bašti, odlazak na pecanje, u lov, u ekspedicije na otvorenom moru itd.). Antropolozi su zabeležili i da seksualni život za oba pola u periodu adolescencije postaje intenzivniji (Malinowski 1929).¹⁸ Na ostvru Markeza adolescenti (osobe sa navršениh 13 godina) se označavaju kategorijom *taure'are'a*, koja ih jasno razlikuje od dece i odraslih (Kirkpatrick 1987; Martini 1996). U plemenu Nueri iz Južnog Sudana odraslim muškarcima smatraju se osobe nakon navršene 16. godine, nakon što prođu ritual inicijacije (Evans-Pritchard 1969). Inicijacija u "svet odraslih" muškaraca započinje ritualom tokom kojeg se inicijantima malim nožem u vidu šest zaseka, sve do kostiju, zasecaju predeli oko obrva (ova operacija se naziva *gar*). Pošto se ritual sprovede, osobe izvesno vreme žive izdvojeno od svog klana i predmet su mnogobrojnih tabua. Nakon isteka liminalne faze sledi slavlje tokom kog se igraju grube igre i pevaju raskalašne pesme. Ovom slavlju prisustvuju samo stariji muški srodnici tek iniciranih odraslih muškaraca.

U onim društvima u kojima je adolescencija kulturno prepoznata kao posebna faza u odrastanju, adolescentima se društveni status odrasle osobe potvrđuje kroz rituale inicijacije, koji su za antropološko istraživanje adolescencije značajni iz dva razloga. Oni s jedne strane pokazuju da različite zajednice imaju različite dobne repere i granice kada započinju sa uvođenjem osoba u svet odraslih. Ne postoji, dakle, univerzalno važeća dobna granica u kojoj se u svim kulturama osobi priznaje status adolescenta, a potom i status i obaveze odrasle osobe, već ta granica može zavisiti od rodne, rasne, ekonomske pripadnosti osobe, statusa koji pojedinac ima u okviru srodničkog sistema itd. Najrazličitije prakse inicijacije kroz koje osobe bivaju ritualno konstituisane kao odrasle otkrivaju i da biološki razvoj nije presudan faktor preko kog se definiše društveni status adolescenta, a samim tim i adolescencija kao kulturna kategorija. Na primer, u plemenu Okiek iz Kenije dečaci i devojčice se iniciraju između 14. i 16. godine. Ritual započinje obrezivanjem dečaka i devojčica, koji se nakon toga privremeno sele iz zajednice. Tela adolescenata se boje

¹⁸Adolescenciju, shvaćenu kao promenljivu kulturnu i društvenu kategoriju koja nema univerzalno značenje u svim kulturama, kao predmet antropološkog proučavanja ustanovili su upravo antropolog Bronislav Malinovski (Bronislaw Malinowski) i antropološkinja Margaret Mid (Margaret Mead). Oni su tokom 1920-ih i 1930-ih godina u svojim istraživanjima pokrenuli značajne teme i neke od teorijskih pitanja koja će biti razmatrana u kasnijim antropološkim radovima o adolescenciji. Neka od njih su: da li je adolescencija biološka ili promenljiva društvena i kulturna kategorija, šta čini adolescenciju kulturnom kategorijom, kako norme ponašanja koje se deci i mladima usađuju u procesu vaspitanja (socijalizacije) oblikuju ponašanje adolescenata i adolescenciju kao kulturnu kategoriju itd.

belom glinom i ugljem kako bi oni svojim izgledom, koji podseća na izgled divljih životinja, uplašili i oterali *cemasiit*, mitsku zver za koju se veruje da uhodi inicijante tokom liminalne faze. U toku trajanja liminalne faze stariji članovi plemena inicijante podučavaju tajnim znanjima, od kojih se najvažnija odnose na *cemaasiit*. Tokom završnog rituala adolescenti onomatopojom rike *cemasiit*-a i sviranjem na muzičkim instrumentima teraju ovu mitsku zver (Kratz 1990). Antropolog Moris Godelije (Maurice Godelier) je zabeležio i analizirao ritual iniciranja dečaka u plemenu Barija sa Papua Nove Gvineje, koji se sprovodi kroz četiri faze. Kada napune 9 godina za dečake se organizuje obred tokom kojeg mladi neoženjeni muškarci koji pripadaju tzv. četvrtom stepenu, što znači da još uvek nisu imali seksualne odnose sa ženama, pune usta dečaka biljnim sokom posebnog drveta koji predstavlja simboličku zame-nu za spermu. Dečaci se gutanjem biljnog soka simbolički iznova radaju van materice (veruje se, naime, da to drvo sadrži životnu silu koja Barije povezuje sa Suncem, nad-ocem i izvorom svetih predmeta i socijalnog i kosmičkog poretka), čime dobijaju status *Yivubwanya*. Tokom prve i druge faze rituala, koje počinju kada dečaci napune 12 godina, praktikuje se ritualna homoseksualnost između polno zrelih adolescenata i dečaka (jednu od distinkcija između dečaka i adolescenata sa jedne i odraslih muškaraca, sa druge strane, predstavlja zabrana, koja važi samo za odrasle muškarce, o upuštanju u istopolne seksualne odnose). Ovaj ritual se naziva *Kawetnya*. Za vreme trećeg i četvrtog stepena inicijacije mladići uzrasta od 15 do 20 godina daju svoju spermu iniciranim dečacima da je piju. Novi status *Chawanya* muškarci dostižu kada napune 17 godina. Poslednjim ritualom, koji se organizuje kada adolescenti napune 20 godina, muškarci postaju ratnici *Kalave* i priznaje im se status odraslog muškarca. Tokom sve četiri faze trajanja rituala inicijacije (dakle, u razdoblju od 9. do 20., odnosno 22. godine) muškarci nisu pod direktnim očevim autoritetom, već postaju kolektivna briga starijih muškaraca koji ih vaspitavaju i obrazuju (Godelier 1982).

Rituali inicijacije su za antropološka istraživanja takođe značajni jer oslikavaju društveni poredak, tj. kroz njih možemo pratiti društvene aranžmane koji propisuju norme i poželjna ponašanja za adolescente u različitim kulturnim kontekstima. Na primer, Godelije je pokazao da u društvu Barija, gde postoji hijerarhija među polovima koju karakteriše opšta dominacija muškaraca nad ženama, obredi inicijacije imaju za cilj da adolescentima dodele i potvrde uloge i statuse odraslog muškarca, i time uspostave njihovu distancu u odnosu na ženske aktivnosti, statuse i uloge (Godelier 1982). Još jedan primer predstavljaju rituali koji se sprovode u plemenu Okiek, koji imaju za cilj da učvrste i da reprodukuju rodnu hijerarhiju. Rodne predstave i rodni odnosi i sa njima povezana rodna hijerarhija u plemenu Okiek uspostavljaju odnose nejednakosti između muškaraca i žena (Kratz 1990).

Završna razmatranja

Različite kulturne predstave, prakse i društveni aranžmani koji se okupljaju oko adolescencije i odrastanja, i čija značenja variraju na individualnom i na grupnom nivou, ukazuju na to da adolescencija predstavlja promenljivu kulturnu i društvenu, a ne (isključivo) biološku kategoriju. Doprinos antropološkog pristupa u proučavanju adolescencije ogleda se upravo u tome što, koncipirajući je kao sociokulturni fenomen, istovremeno ukazuje zašto ju je analitički neispravno svoditi na biologiju. Pokretanjem pitanja i rasprava: o telesnosti, seksualnosti, rodnosti, ličnom i grupnom identitetu itd., i pružanjem uvida u različite aranžmane kroz koje kulturne zajednice uređuju odrastanje, pokazuje se da je zapadnjačka konceptualizacija bio-socijalnog razvoja i koncipiranja adolescencije kao perioda "bure i oluje" rezultat specifičnih istorijskih, političkih i društvenih okolnosti, i da zapravo ne postoji jedan univerzalno važeći model socijalizacije. Sprovodeći istraživanja o različitim aspektima adolescencije, i o odrastanju uopšte (uticaju porodice i vršnjačkih grupa na formiranje i oblikovanje predstava i ponašanja adolescenata, normiranju seksualnosti koje se vrši kroz društvene aranžmane itd.) kako u zapadnim tako i u nezapadnim društvima, antropolozi, dakle, doprinose potpunijem razumevanju značenja koje adolescencija može zadobiti u datom sociokulturnom kontekstu. Ukoliko želimo da izbegnemo uprošćena tumačenja o ponašanjima adolescenata u okviru kojih ona bivaju shvaćena kao rezultat njihove buntovne "prirode", što bi u krajnjoj liniji impliciralo usvajanje objašnjenja onih naučnih disciplina koje prihvataju biološkičke postavke, smatram da ova istraživanja moramo uzeti u obzir.

Literatura:

- Abe, Kazuhiko and Takashi Suzuki. 1986. Prevalence of Some Symptoms in Adolescence and Maturity: Social Phobias, Anxiety Symptoms, Episodic Illusions, and Idea of Reference. *Psychopathology* 19: 200-205
- Arijes, Filip. 1989. *Vekovi detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Arijes, Filip i Žorž Dibi. 2003. *Istorija privatnog života IV*. Beograd: Clio.
- Arnett, Jeffrey Jensen. 1999. Adolescent Storm and Stress, Reconsidered. *American Psychologist* 54 (5): 317-326.
- Arnett, Jeffrey Jensen. 2007. Suffering, Selfish, Slackers? Myths and Reality about Emerging Adults. *Journal of Youth and Adolescence* 36: 23-29.
- Baltes, Paul, Hayne Reese and Lewis Lipsitt. 1980. Life-Span Developmental Psychology. *Annual Review of Psychology* 31: 65-110.
- Batler, Džudit. 2010. *Nevolja s rodom*, Beograd: Karpos.

- Bjelaković, Gordana, Vidosava Đorđević, Gordana Kocić, Darinka Koraćević, Jelenka Nikolić i Dušica Pavlović. 2000. *Biohemija*. Drugo izdanje. Beograd: Savremena administracija.
- Blakemore, Sarah-Jayne. 2008. The Social Brain in Adolescence. *Nature Reviews Neuroscience* 9: 267-277.
- Bogin, Barry. 1999. *Patterns of Human Growth*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Breithaupt, Thomas and Richard Lipka (eds.) 1992. *Self-Perspectives across the Life Span*. New York: State University of New York Press.
- Brković, Aleksa. 2000. *Razvojna psihologija*. Čačak: Učiteljski fakultet.
- Bronfenbrenner, Urie and Ann Crouter. 1983. "The Evolution of Environmental Models in Developmental Research". In *Handbook of Child Psychology*, 4th ed., eds. William Kessen and Paul Mussen, 357-414. New York: Wiley.
- Bronfenbrenner, Urie. 1992. "Ecological Systems Theory". In *Six Theories of Child Development: Revised Formulations and Current Issues*, ed. Ross Vasta, 187-251. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Bronfenbrenner, Urie. 1986. Ecology of the Family as a Context for Human Development. *Developmental Psychology* 22 (6): 723-742.
- Bronfenbrenner, Urie. 1979. *The Ecology of Human Development*, Cambridge: Harvard University Press.
- Brooks-Gunn, Jeanne and Anne Petersen Anne (eds.). 1983. *Girls at Puberty: Biological and Psychosocial Perspectives*. New York: Plenum Press.
- Broude, Gwen and Sarah Greene. 1976. Cross-Cultural Codes on Twenty Sexual Attitudes and Practices. *Ethnology* 15 (4): 409-429.
- Broude, Gwen. 1975. Norms of Premarital Sexual Behavior: A Cross-Cultural Study. *Ethos* 3 (3): 381-402.
- Brown, Timothy, Heather Lugar, Rebecca Coalson, Miezin Fran, Steven Petersen and Schlaggar Bradley. 2005. Developmental Changes in Human Cerebral Functional Organization for Word Generation. *Cerebral Cortex* 15 (3): 275-290.
- Buchanan, Christy. 2003. Mothers' Generalized Beliefs about Adolescents: Links to Expectations for a Specific Child. *Journal of Early Adolescence* 23: 29-50.
- Casey, BJ, Rebecca Jones and Leah Somerville. 2011. Braking and Accelerating of the Adolescent Brain. *Journal of Research on Adolescence* 21 (1): 21-33.
- Casey, BJ, Rebecca Jones, Liat Levita, Victoria Libby, Siobhan Pattwell, Erika Ruberry, Fatima Soliman and Leah Somerville. 2010. The Storm and Stress of Adolescence: Insights from Human Imaging and Mouse Genetics. *Developmental Psychobiology* 52 (3): 225-235.

- Chen, Chuansheng and Susan Farruggia. 2002. Culture and Adolescent Development, *Readings in Psychology and Culture* 6 (1).
- Conrad, Peter and Kristin Barker. 2010. The Social Construction of Illness: Key Insights and Policy Implications. *Journal of Health and Social Behavior* 51: 67-79.
- Csordas, Thomas. 1994. "Introduction: The Body as Representation and Being-in-the-World". In *Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self*, ed. Thomas Csordas, 1-27. Cambridge: Cambridge University Press.
- Đorđević, Dušan. 1978. *Razvojna psihologija*. Gornji Milanovac: Dečije novine.
- Davis, Lee Devra, and Richard Whitten. 1987. The Cross-Cultural Study of Human Sexuality. *Annual Review of Anthropology* 16: 69-98.
- Deeb, Lara and Jessica Winegar. 2012. Anthropologies of Arab-Majority Societies. *Annual Review of Anthropology* 41: 537-558.
- Dessecker, Maeghan. 2012. *Contemporary Amish Youth and the Transition to Adulthood*. Thesis, Georgia State University. Dostupno na http://scholarworks.gsu.edu/anthro_hontheses/6/
- Dornbusch, Sanford. 1989. The Sociology of Adolescence. *Annual Review of Sociology* 15: 233-259.
- Durston, Davidson, Galvan Tottenham, Fossella Spicer and BJ Casey. 2006. A Shift from Diffuse to Focal Cortical Activity with Development. *Developmental Science* 9: 1-8.
- Elder, Glen. 1974. *Children of the Great Depression*. Chicago: University Chicago Press.
- Elder, Glen, Avshalom Caspi and Geraldine Downey. 1986. "Problem Behavior and Family Relationships: Life Course and Intergenerational Themes". In *Human Development and the Life Course: Multidisciplinary Perspectives*, eds. Aage Sørensen, Franz Weinert and Lonnie Sherrod, 293-340. Hillsdale: Erlbaum.
- Eret, Lidija. 2012. Odgoj i manipulacija: razmatranje kroz razvojnu teoriju ekoloških sustava. *Metodički ogledi* 19: 143-161.
- Erikson, Erik. 1950. *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Erikson, Erik. 2008. [1959] *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Erikson, Erik. 1976. [1968] *Omladina, kriza, identifikacija*. Titograd: Pobjeda.
- Evans-Pritchard, Edward. 1969. *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*, New York: Oxford University Press.
- Fasick, Frank. 1994. On the "Invention" of Adolescence. *The Journal of Early Adolescence* 14 (16): 6-23.

- Freud, Anna. 1958. Adolescence. *Psychoanalytical Study of the Child* 13: 255-278.
- Freud, Anna. 1969. Adolescence as a Developmental Disturbance. *Writings* 7: pp 39-47.
- Freud, Sigmund. 1949. [1923] *The Ego and the Id*. London: The Hogarth Press.
- Garibaldi, Luigi and Wassim Chemaitilly. 2007. "Disorders of Pubertal Development". In *Nelson Textbook of Pediatrics*, 18th ed., eds. Robert Kliegman, Richard Berhman, Hal Jenson and Bonita Stanton, 1886-1894. Philadelphia: Elsevier.
- Giedd, Jay, Jonathan Blumenthal, Neal Jeffries, Xavier Castellanos, Hong Liu, Alex Zijdenbos, Tomaš Paus, Alan Evans and Judith Rapoport. 1999. Brain Development During Childhood and Adolescence: A Longitudinal MRI Study. *Nature Neuroscience* 2: 861-863.
- Ginsburg, Faye and Rayna Rapp (eds.) 1995. *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*. London: University of California Press.
- Godelier, Maurice. 1986. [1982] *Male Domination and Power among the New Guinea Baruya*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gogtay, Nitin, Jy Giedd, Leslie Lusk, Kiralee Hayashi, Deanna Greenstein, Catherine Vaituzis, Zom Nugent, David Herman, Liv Clasen, Arthur Toga, Judith Rapoport and Paul Thompson. 2004. Dynamic Mapping of Human Cortical Development During Childhood Through Early Adulthood. *Proceedings of the National Academy of Science USA* 101: 8174-8179.
- Guyton, Arthur and John Hall. 2003. *Medicinska fiziologija*. Deseto izdanje. Beograd: Savremena administracija.
- Hall, Stanley. 1904. *Adolescence: Its Psychology and Its Relations to Physiology, Anthropology, Sociology, Sex, Crime, Religion and Education*, New York: D. Appleton and Co.
- Harter, Susan. 1983. "Developmental Perspectives on the Self-System". In *Handbook of Child Psychology: Socialization, Personality, and Social Development*, eds. Mavis Hetherington and Paul Mussen, 275-385. New York: Wiley.
- Holmbeck, Grayson and John Hill. 1998. Strom and Stress Beliefs about Adolescence: Prevalence, Self-Reported Antecedents, and Effects of an Undergraduate Course. *Journal of Youth and Adolescence* 17 (4): 285-306.
- Hothersall, David. 2003. *History of Psychology*. 4th ed. New York: The McGraw-Hill Companies.
- Ivanović, Zorica. 2003. "Antropologija žene i pitanje rodnih odnosa u izmenjenom diskursu antropologije". U *Antropologija žene*. Drugo izdanje, ur. Žarana Papić i Lidija Sklevicky, 403-416. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Ivanović, Zorica i Predrag Šarčević. 2002. O statusu tela u antropologiji. *Kultura* 105/106: 9-26.
- Jodl, Kathleen, Alice Michael and Oksana Malanchuk. 1998. *The Family as a Context for Adolescent Identity Development*. Paper Presented at the Meeting of the Society for Research in Adolescence. San Diego, California.
- Johnson, Gordon (ed.) 1976. *Readings in Human Sexuality: Contemporary Perspectives*. New York: Harper and Row.
- Joksimović, Snežana, Ratka Marić, Anđelka Milić, Dragan Popadić i Mirjana Vasović. 1988. *Mladi i neformalne grupe: u traganju za alternativom*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Kapor-Stanulović, Nila. 1988. *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Keefe, Susan. 1979. Urbanization, Acculturation and Extended Family Ties: Mexican Americans in Cities. *American Ethnologist* 6 (2): 349-365.
- Kett, Joseph. 1977. *Rites of Passage: Adolescence in America 1790 to the Present*. New York: Basic Books Inc.
- Kirkpatrick, John. 1987. Taure'are'a: A Liminal Category and Passage to Marquesan Adulthood. *Ethos* 15: 382-405.
- Kratz, Corinne. 1990. Sexual Solidarity and the Secrets of Sight and Sound: Shifting Gender Relations and Their Ceremonial Constitution. *American Ethnologist* 17 (3): 449-469.
- Kuburić, Zorica. 2009. *Porodica i psihičko zdravlje dece. Odnos između prihvatanosti dece u porodici i psihičkih smetnji u adolescenciji*. Četvrto izdanje. Beograd: Čigoja štampa.
- Laqueur, Thomas. 1990. *Making Sex: Body and Gender From the Greeks to Freud*, Cambridge: Harvard University Press.
- Larson, Reed and Suman Verma. 1999. How Children and Adolescents Spend Time across Cultural Settings of the World: Work, Play and Developmental Opportunities, *Psychological Bulletin* 125: 701-736.
- Laursen, Brett, Katherine Coy and Andrew Collins. 1998. Reconsidering Changes in Parent-Child Conflict across Adolescence: A Meta-Analysis. *Child Development* 69 (3): 817-832.
- Leach, Edmund. 1966. Virgin Birth. *Proceedings of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*: 39-49.
- Lević, Zvonimir. 2009. *Osnovi savremene neurologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lock, Margaret. 1993. Cultivating the Body: Anthropology and Epistemologies of Bodily Practice and Knowledge. *Annual Review of Anthropology* 22: 133-155.
- Malinowski, Bronislaw. 1929. *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia*, New York: Eugenics Publishing Company.

- Marcell, Arik. 2007. "Adolescence". In *Nelson Textbook of Pediatrics*, 18th ed., eds. Robert Kliegman, Richard Berhman, Hal Jenson and Bonita Stanton, 60-65. Philadelphia: Elsevier.
- Marcia, James. 1980. "Identity in Adolescence". In *Handbook of Adolescent Psychology*, ed. Joseph Adelson, 109-137. New York: Wiley.
- Marshall, Donald and Robert Suggs (eds.) 1971. *Human Sexual Behavior*. New York: Basic Books.
- Martini, Mary. 1996. The July Festival in the Marquesas Islands: "Youth" and Identity in a Valley Community. *Pacific Studies* 19 (2): 83-103.
- Mid, Margaret. 1978. [1928]*Sazrevanje na Samoi*. Beograd: Prosveta.
- Minturn, Leigh, Martin Grosse and Santoah Haider. 1969. Cultural Patterning of Sexual Beliefs and Behavior. *Ethnology* 8 (3): 301-318.
- Morgan, Luis. 1981. [1887]*Drevno društvo*. Beograd: Prosveta.
- Munroe, Robert, Ruth Munroe and Beatrice Whiting. 1981. *Handbook of Cross-Cultural Human Development*. New York: Garland Publishing.
- Nešić, Blagoje i Vojko Radomirović. 2000. *Osnovi razvojne psihologije*. Jagodina: Učiteljski fakultet.
- Offer, Daniel, Eric Ostrov and Kenneth Howard. 1982. Family Perceptions of Adolescent Self-Image. *Journal of Youth and Adolescence* 11 (4): 281-291.
- Ortner, Sherry. 1996. *Making Gender: The Politics and Erotics of Culture*. Boston: Beacon Press.
- Paikoff, Roberta and Jeanne Brooks-Gunn. 1991. Do Parent-Child Relationships Change During Puberty?. *Psychological Bulletin* 110 (1): 47-66.
- Parent, Anne-Simone, Grete Teilmann, Anders Juul, Niels Skakkebaek, Jorma Toppari, and Jean-Pierre Bourguignon. 2003. The Timing of Normal Puberty and the Age Limits of Sexual Precocity: Variations Around the World, Secular Trends, and Changes after Migration. *Endocrine Reviews* 24 (5): 668-693.
- Paus, Tomáš, Matcheri Keshavan and Jay Giedd. 2008. Why do Many Psychiatric Disorders Emerge During Adolescence?. *Nature Reviews Neuroscience* 9: 947-957.
- Petrović, Danijela. 2009. Specifičnosti vršnjačkih konflikata u adolescenciji. *Psihologija* 42 (2): 221-238.
- Radović, Srđan. 2006. Relativizam i antropologija. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 54: 389-402.
- Rosenberg, Morris. 1979. *Conceiving the Self*. New York: Basic Books.
- Rubia, Katya, Stephan Overmeyer, Eric Tylor, Michael Brammer, Steven Williams, Andy Simmons, Andrew Simmons and Edward Bullmore. 2000. Functional Frontalisation With Age: Mapping Neurodevelopmental Trajectories with fMRI. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* 24: 13-19.

- Rubin, Gayle. 1994. "Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality". In *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*, ed. Caroline Vance, 267-319. Boston: Routledge and Paul Kegan.
- Rudan, Vlasta. 2004. Normalni adolescentni razvoj. *Medix* 52: 36-39.
- Ruso, Žan-Žak. 1950. [1762] *Emil ili o vaspitanju*. Beograd: Znanje.
- Saltman, Kenneth. 2005. "Social Construction of Adolescence". In *Critical Middle School Reader*, eds. Enora Brown and Kenneth Saltman, 15-21. New York: Routledge.
- Schlegel, Alice. 1995. A Cross-Cultural Approach to Adolescence. *Ethos* 23 (1): 15-32.
- Schlegel, Alice and Bonnie Hewlett. 2011. Contributions of Anthropology to the Study of Adolescence. *Journal of Research on Adolescence* 21 (1): 281-289.
- Schlegel, Alice and Herbert Barry. 1991. *Adolescence: An Anthropological Inquiry*. New York: The Free Press.
- Simmons, Roberta and Dale Blyth. 1987. *Moving into Adolescence: The Impact of Pubertal Change and School Context*. New York: Aldine de Gruyter.
- Sisk, Cheryl and Julia Zehr. 2005. Pubertal Hormones Organize the Adolescent Brain and Behavior. *Frontiers in Neuroendocrinology* 26: 163-174.
- Srdić, Anđa. 2008. Telo i telesnost u antropološkoj perspektivi. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 72: 93-105.
- Steinberg, Laurence. 2008. A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking. *Developmental Review* 28: 78-106.
- Tamm, Leanne, Vinod Menon and Allan Reiss. 2002. Maturation of Brain Function Associated With Response Inhibition. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 41 (10): 1231-1238.
- Turner, Victor. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine.
- Tyson, Phyllis and Robert Tyson. 1993. *Psychoanalytic Theories of Development: An Integration*. New Haven: Yale University Press.

Korišćene internet stranice:

<http://www.aacap.org/>

<http://www.parlament.gov.rs/>

<http://www.who.int/>

Primljeno: 5.6.2014.

Prihvaćeno: 19.12.2014.

Sofija Petković

**ON THE PARTICULARS OF THE ANTHROPOLOGICAL
APPROACH TO ADOLESCENCE**

The aim of this paper is to point out the theoretical approaches to the concept of adolescence. I shall offer a brief historical overview of what, beginning in the first half of the 20th century, the process of constituting adolescence as a topic of scientific research looked like and how it went. By comparing the particulars of the anthropological approach with approaches developed in the natural and social sciences, this paper points out the specifics of the anthropological approach as opposed to other disciplines dealing with various aspects of adolescence and growing up in general.

Key words: adolescence, growing up, essentialism and the natural sciences, anthropological approach to adolescence